Kapitel 9. Källor för posthistorisk forskning

I detta arbete har en mångfald källor kommit till användning. Det rör sig främst om de hjälpmedel som en posttjänsteman under dessa år hade till sitt förfogande, det vill säga cirkulär med bihang, taxor, reglementen, instruktioner och allmänna poststadgan. Dock förekommer under åtskilliga år även på mer eller mindre privat initiativ framtagna hjälpmedel eller "lathundar" som stod till postpersonalens förfogande. Dessutom finns det en hel del tillbakablickande källor, utgivna under 1930-1960-talen.

I detta kapitel diskuteras främst de två förstnämnda kategorierna av källor. Vi börjar med de som posten givit ut och fortsätter sedan med de som framtagits på privat väg. De tillbakablickande källorna behandlas inte här, främst beroende på att de bygger på de originalkällor som här ändå redovisas. Dock finns de med i litteraturförteckningen.

Officiella hjälpmedel för posttjänstemännen

Vid mitten av 1800-talet fanns det i Sverige 122 fullständiga postkontor och ett 20-tal postexpeditioner. På dessa postanstalter var det inte så välförsett med hjälpmedel. Dessa var egentligen bara av två slag, nämligen Generalpoststyrelsens cirkulär och den utrikes posttaxan. Cirkulären hade börjat utkomma mera sporadiskt under första hälften av 1800-talet och från 1855 med ett litet större antal per år. I dessa cirkulär fanns all slags information.

Efter hand började dock cirkulären innehålla information av lite annorlunda karaktär. Främst gällde det de postfördrag som Sverige slöt med andra länder. Till de första hörde Ryssland inklusive Finland, Danmark och Norge samt Preussen (se förteckningen i kapitel 1). De första instruktionerna kom på 1860-talet i och med att järnvägen började utnyttjas för postdistribution.

Vid sekelskiftet skulle ett postkontor vara försett med en lång rad skriftliga hjälpmedel. Först och främst skulle det finnas en uppsättning av de **postala författningarna.** Hit räknades allmänna poststadgan, reglementena för brevpost, paketpost, postanvisningar, postförskott, inkassering och lösenförsändelser. Andra författningar var instruktionerna för Generalpoststyrelsen, tjänstemännen vid postkontor och postkupéexpeditioner, postbetjänter, lantbrevbärare, poststationer och ångbåtspostexpeditioner. Dessutom skulle det finnas reglementen såsom avlöningsreglementet, medelsredovisningsreglementet och

tidningsreglementet. Till författningarna räknades också uppgifter om de fasta postanstalterna i riket, svenskt postortslexikon samt förteckning över förkortningar av vissa postkontorsnamn, med mera.

Andra viktiga författningar var kungörelserna om bilaterala postfördrag med olika länder även efter Världspostföreningens bildande. Även senare finns postfördrag med Danmark, Norge och Finland. Efterhand infördes också de internationella postfördragen, blankettförteckning, inventarieförteckning, förteckning över handlingar som skulle insändas periodvis till distriktet eller Generalpoststyrelsen samt en postkarta över Sverige.

När det gällde **taxor** var det specificerat i instruktionen för postkontor och postkupéexpeditioner att det förutom brevposttaxa och pakettaxa skulle finnas inländsk och utländsk tidningstaxa, zontabell för tariffpaket till Tyskland och Österrike med flera samt uppgift om räkneordens benämning på ett antal olika språk.

På postkontoret skulle också finnas **tidtabeller** över både järnvägs- och landsvägsposterna samt dirigeringstabeller till samtliga inrikes postanstalter.

Slutligen ska nämnas att en utomordentligt viktig källa för en postmästare var Generalpoststyrelsens cirkulär och cirkulärbihang. Distributionen av dessa sköttes av Stockholms postkontors tidningsexpedition. Cirkulären skulle förvaras i nummerföljd under året och så småningom skickas in till Generalpoststyrelsen när det inbundna exemplaret av föregående års cirkulär ankom.

De cirkulär och cirkulärbihang som innehöll ändringar i gällande taxor, reglementen, tidtabeller, etc utgavs i både gummerade och ogummerade exemplar. Det ålåg postmästaren att se till att alla ändringar klistrades in på vederbörlig plats, varför de olika postala författningarna kunde hållas aktuella under lång tid. Av tillgängliga originalexemplar att döma kunde författningarna på detta sätt användas upp till 20 år. Posten gav också ut en blankett nr 186 i form av ett blad, på vilket man kunde göra anteckningar rörande införda tillägg och ändringar!

Världspostkongressernas avtalstexter

I de svenska cirkulärsamlingarna före år 1907 återfinner man i regel de fullständiga avtalstexterna på franska, liksom parallella svenska översättningar. Dessutom finns ett sammandrag på svenska, avsett för

posttjänstemännen. Sammandraget innehåller främst de ändringar som ska införas och tidpunkterna för deras ikraftträdande.

Fördragstexten från den första kongressen i Bern år 1874 kallas *traktat* och till denna traktat finns utformat ett s k *expeditionsreglemente* med mera konkreta anvisningar och med detaljerade bestämmelser. Från och med Pariskongressen 1878 införs beteckningen *konvention* för huvudavtalstexten och även till denna konvention finns ett mera utförligt expeditionsreglemente. Vid denna kongress träffades också två särskilda *avtal,* ett om utväxling av brev med angivet värde, dvs assbrev, och ett om postanvisningar. Till bägge dessa avtal finns också utförliga expeditionsreglementen .

Vid konferensen i Paris 1880 undertecknade man en internationell *konvention* angående utväxling av paketpostförsändelser utan angivet värde. Till detta fogades också ett expeditionsreglemente. De ändringar i UPU-konventionen som infördes vid Lissabonkongressen och de därpå följande kongresserna kallas *tilläggsakter.* Det finns således tilläggsakt både till konventionen och till expeditionsreglementet för tillämpning av konventionen; dessutom till avtalen om utväxling av brev med angivet värde, postanvisningsavtalet och avtalet om utväxling av postpaket samt till expeditionsreglementena till dessa avtal.

Vid Wienkongressen 1891 kallades konventionen för »verldspostkonvention» och till denna fogades både ett *slutprotokoll* och ett *expeditionsreglemente.* Slutprotokollet innehåller främst sådana avvikelser i de överenskomna bestämmelserna som är giltiga för vissa länder. Vid denna kongress tillkom dessutom ett avtal om tidningsabonnemang, liksom ett expeditionsreglemente till detta.

Från och med Romkongressen 1906 publicerades inte längre avtalstexterna i cirkulärsamlingarna utan utgavs som separata publikationer. I cirkulären finns endast sammandrag av gjorda överenskommelser samt datum för ikraftträdande. Både vid Rom- och Madridkongresserna vidtogs ändringar i världspostkonventionen och de olika specialavtalen men de senare var nu oförändrade till antalet. I samband med Stockholmskongressen nöjde man sig däremot med tre specialavtal: assurerade brev och askar, postpaket och postanvisningar.

Slutligen kan noteras att den första sammankomsten mellan de blivande medlemsländerna i Bern 1874 kallades *kongress,* liksom samtliga större sammankomster då många frågor behandlades. Mellan dessa träffades man för

att diskutera speciella ärenden på *konferenser* i Bern 1876 och 1900 samt Paris 1880.

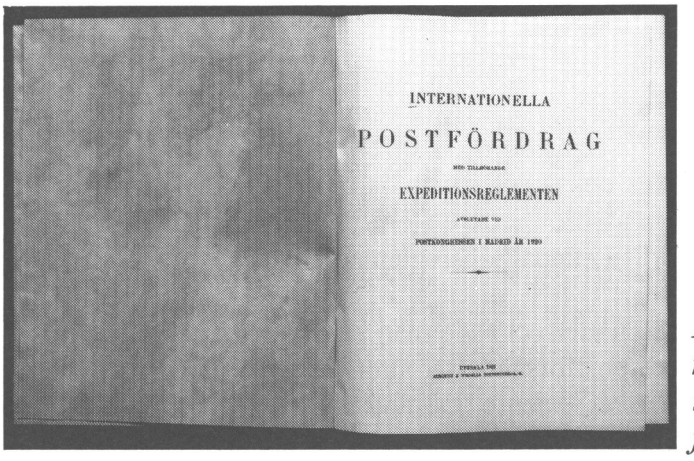
INTERNATIONELLA

POSTFÖRDRAG

EXPEDITIONSREGLEMENTEN

Försättsblad till Madridkongressens avtalstexter på svenska och franska.

Allmänna poststadgan

Den första allmänna poststadgan utkom den 29 november 1872. Den trädde i kraft den 1 januari 1873. I samband med att Världspostföreningens postfördrag trädde i kraft utkom i regel också med viss fördröjning nya upplagor av den allmänna poststadgan. Fram till sekelskiftet gällde detta åren 1887, 1892 och 1899. Därefter utkom den 1907 och 1918. En mera kortfattad version, Postreglemente I, utkom 1912.

Den upplaga av allmänna poststadgan som vi ska studera lite närmare utkom den 9 september 1899 och trädde i kraft den 1 december. Det var nästan ett år efter det att det nya fördrag som slutits vid Världspostföreningens kongress i Washington 1897 trädde i kraft, nämligen den 1 januari 1899.

Vad innehöll då den allmänna poststadgan? Jo, först och främst innehöll den allmänna bestämmelser för de olika slagen av postförsändelser, det vill säga för brev, brevkort, korsband, paket, postanvisningar och tidningar. Den innehöll också sådana bestämmelser för övriga posttjänster i samband med försändelser, såsom postförskott, inkassering, rekommendation och assurans.

Särskilda avsnitt i allmänna poststadgan behandlade hur och vilka slag av post som kunde lämnas in till olika slags postanstalter samt sätten för utlämning eller utdelning av olika slags postförsändelser. Poststadgan innehöll också bestämmelser om expressbefordran, mottagningsbevis och reklamation, liksom regler för adressförändring och eftersändning av försändelser. Här

reglerades också hur obeställbara försändelser skulle behandlas och hur man skulle förfara med förkomna eller skadade försändelser, liksom ersättningsprinciper.

Ett viktigt avsnitt i poststadgan specificerade hur allmänheten skulle betjänas. Grundprincipen var att alla skulle behandlas lika och att brevhemligheten upprätthölls. Det framhölls också att allmänheten skulle ha tillgång till skrivplats då en postanstalt var öppen och att behövliga blanketter skulle finnas tillgängliga. Dessutom skulle ett exemplar av den allmänna poststadgan vara tillgänglig för alla, liksom de taxor som åberopades i denna samt en förteckning över de fasta postanstalterna i Sverige.

Avslutningsvis kan noteras att allmänna poststadgan var det regelverk som hade den högsta digniteten av samtliga bestämmelser inom posten. Således byggde de olika reglementen och instruktioner som fanns för olika posttjänster eller typer av befattningshavare på allmänna poststadgan. Det var också till denna författning som man i regel först refererade i de olika uppslagsverk som posttjänstemännen hade tillgång till.

Portotaxor

Under åren fram till 1890-talets början fanns det endast ett slags posttaxa vilken gav information om porton och avgifter för alla slags försändelsetyper. Posttaxan utkom med ungefär fem års mellanrum och däremellan redovisades alla portoändringar i Postverkets cirkulär eller från 1879 i cirkulärbihangen. Dessutom återgavs i cirkulären också de olika bilaterala postfördrag som Sverige slöt med ett antal länder, innan vi gick med i Världspostföreningen.

Efter 1888 - då den sista fullständiga posttaxan utkom - delade man upp posttaxorna i en brevpost- och en pakettaxa. Särskilda brevposttaxor utkom åren 1896, 1899, 1901, 1909, 1914 och 1923. I brevposttaxan återfanns både inrikes- och utrikestaxor för alla former av försändelser, liksom avgifter för tilläggstjänster.

Paketposttaxan utkom i den så kallade "Förra delen" år 1896 och i "Senare delen" år 1897. Den förstnämnda innehöll de inrikes taxorna samt de internationella taxorna för postpaket. Den senare delen innehöll portot för tariffpaket. Ytterligare versioner kom 1899, 1902, 1903, 1911 och 1924. Mer detaljerad information finns i paketkapitlet.

Generalpoststyrelsens cirkulär
Dessa cirkulär började sporadiskt utkomma under första hälften av 1800-talet och innehöll till en början all information om förändringar när det gällde postala bestämmelser, taxeändringar och uppgifter om hur posten kunde befordras. I cirkulären infördes också de postfördrag som Sverige slöt med olika länder och de internationella postfördragen. Dessutom infördes i cirkulären samtliga reglementen och instruktioner för olika tjänstemannakategorier, olika slags postanstalter och olika slags posttjänster, liksom en fullständig återgivning av de allmänna poststadgorna.

Generalpoststyrelsens cirkulär innehöll också information om nya blanketter, nya frimärken och andra frankotecken, nya tjänstebrevsberättigade myndigheter och liknande. I cirkulären återgavs också bestämmelserna vid införande av nya posttjänster, som telegrampostanvisningar och inkassering. Här infördes dessutom Postverkets utgiftsstater, av vilka man bland annat kunde utläsa lönenivån för olika kategorier posttjänstemän.

Från och med 1920 delades cirkulären upp i cirkulär A och B. De senare innehöll framförallt taxeändringar, tidtabelländringar och förordningar (särtryck ur Svensk Författningssamling).

Redan 1873 hade det införts smärre tillägg till cirkulären, vilka samlades sist i de bundna årgångarna. Tilläggen kallades bihang och innehöll bland annat taxeändringar och tidtabelländringar. Efterhand blev dessa tillägg fler och fler och indelades från och med 1877 i bihang I och bihang II. Den första delen omfattade taxeändringar, information om ändringar i in- och utrikes tidningsabonnemangsavgifter och liknande. Den andra kallades för postföring och innehöll främst tidtabeller för järnvägspost och landsvägspost. År 1879 ändrades beteckningarna till bihang A respektive B.

Vid sekelskiftet fanns det fortfarande kvar indelningen av bihangen i A, som fortfarande kallades Taxor m. m., och bihang B, Postföring. I bihang A fanns även förteckningar över obeställbara försändelser, innehållande pengar och andra värdeföremål, som fanns på reklamationskontoret samt förteckningar över obeställbara postanvisningar och postförskott. Dessutom fanns här information om de olika posttjänstemannaföreningarna, fonder som kunde utnyttjas av postanställda samt personalförändringar, personalkurser och lediga tjänster. I bihang A intogs också uppgifter om nyinrättade och nedlagda postanstalter, deras klassindelning och liknande.

I bihang B fanns alla nyheter när det gällde postföringen av alla slag: per kärra, med gående post, per järnväg, med lantbrevbärare och med ångbåt. Ifråga om järnvägsposten redovisades nya järnvägslinjer med postbefordran, liksom inrättandet av nya postkupéexpeditioner och postiljonskupéer. För ångbåtsposten redovisas nya linjer, linjer på vilka postbefordran hade upphört, uppsättandet av brevlådor på båtarna samt inrättande och upphörande av ångbåtspostexpeditioner.

År 1904 infördes ett tredje bihang, vilket i praktiken innebar att bihang B delades upp på två. Till bihang C fördes landsvägspostföringen, det vill säga nya och indragna kärrpost- respektive gångpostlinjer, nya och förändrade lantbrevbärarlinjer samt postföringen med ångbåt.

Slutligen kan nämnas att ytterligare ett bihang (som betecknades D) infördes 1908. Det innehöll information om lantbrevbärarlinjerna. Som nämnts ovan upphörde bihangen med utgången av 1919.

Postångbåtstidtabeller

En av de mest intressanta inslagen i bihang A var de tidtabeller över de internationella postångbåtslinjerna som redovisades i bihang A från 1880 och framåt. Av dessa tabeller kunde man utläsa när de olika båtarna lämnade sina avgångshamnar i Europa:

England:	London, Liverpool, Dartmouth, Plymouth, Southampton
Frankrike:	Bordeaux, Le Havre, S:t Nazaire, Marseille
Italien:	Brindisi, Genua, Livorno, Neapel
Portugal:	Lissabon
Spanien:	Cadiz, Santander
Tyskland:	Bremen, Hamburg
Österrike:	Trieste

Tidtabellerna infördes en gång per månad, varför de upptog den kommande månadens avgångar, både datum och avgångstid. Dessutom angavs hur många dagar resan tog till de olika hamnar som man passerade. Som exempel kan nämnas att resan till Sydney tog 40 dagar via Brindisi och Sydostasien, 43 dagar via Trieste och Sydostasien, 50 dagar via Plymouth och Goda Hoppsudden samt 51 dagar via Hamburg, New York och San Fransisco. Eftersom avgångarna var olika frekventa och dessutom var förlagda till olika veckodagar, gällde det att med stöd av uppgifterna välja den tidsmässigt kortaste vägen.

I postångbåtstabellerna återgavs slutligen tidsuppgifter för transporttider från Malmö med båten till Köpenhamn till de europeiska avgångshamnarna: Antwerpen cirka 39 timmar, Hamburg 20, Southampton 56, Marseille 64, Trieste 80 och Lissabon 133 är några av de många exempel som återges.

Vid sekelskiftet var till exempel brevportot till även avlägsna destinationer detsamma, nämligen 20 öre per 15 gram. Detta enhetsporto hade införts 1895 men före detta år kunde portot variera en hel del längs olika rutter, speciellt om destinationslandet inte var UPU-medlem. Som exempel kan nämnas att portot till Australien före 1891 kunde variera mellan 56 och 85 öre per 15 gram. Under sådana omständigheter är det begripligt om postmästaren fick anstränga sig en del för att finna en rutt som för avsändaren gav bästa valuta för pengarna.

Reglementen

Fram till år 1892 var den allmänna poststadgan det regelverk som var det främsta rättesnöret för personalen på ett postkontor. Med början detta år började Generalpoststyrelsen ge ut detaljerade anvisningar för vissa försändelsekategorier. Således utkom detta år reglementen[1] för tidningar och 1894 för paket, lösenförsändelser, för postförskott och inkassering samt för postanvisningsrörelsen.

År 1900 var det dags för en ny version av de två senare, men lösenreglementet hade upphört att gälla med utgången av 1898. Även paketreglementet utkom i en ny version detta år. Årets stora nyhet var annars det omfattande reglementet för brevpostförsändelsernas behandling. Det innehöll på sina 198 sidor detaljerade anvisningar för hur post skulle behandlas både vid mottagning och avsändning och hur man skulle förfara med ankommande och obeställbar post. Dessutom fanns här särskilda anvisningar för utväxlingspostanstalterna.

Särskilda tidningsreglementen fanns också: 1892 års upplaga, som trädde i kraft 1893, ersattes av en ny version 1904, som i sin tur trädde i kraft 1905.

Instruktioner

Under tidernas lopp utkom åtskilliga instruktioner för olika slags personalkategorier, såsom föreståndare för poststationer, postbetjänter, främst

---

[1] Endast reglementen som avser reguljära posttjänster redovisas i detta avsnitt - således inte till exempel reglementen för postsparbanks- eller folkpensionsgöromål.

brevbärare, lantbrevbärare med flera. Dessutom fanns särskilda instruktioner för postdistrikten och för Generalpoststyrelsen.

De första instruktionerna som återfinns i cirkulären är från 1863. De avsåg instruktioner för de då nyinrättade möjligheterna att befordra post med järnväg.

De i detta sammanhang mest intressanta instruktionerna är de som gällde för postkontoren. Den version som jag haft tillgång till är från den 15 september 1905 och trädde i kraft den 1 januari 1906. Den innehåller bland annat information om

* postmästares åligganden
* postkontorslokalen
* blanketter och förbrukningsartiklar
* sättet att göra upp och vidarebefordra statistik
* författningar, taxor och liknande
* antagande av posttjänstemän, utbildning och befordran
* posttjänstemännens avlöning
* semester, tjänstledighet, sabbatsledighet

En del av framställningen om postkontorslokaler, om löne- och anställningsvillkor samt det avslutande statistikavsnittet bygger i stort på dessa instruktioner.

Instruktioner för Generalpoststyrelsen utgavs den 4 juni 1886 och den 31 december 1902. I den senare återfinns bland annat information om de fem olika byråerna och deras uppgifter:

* Kanslibyrån
* Trafikbyrån
* Kameralbyrån
* Utrikes- och författningsbyrån
* Revisionsbyrån

Av dessa var det framförallt kanslibyrån samt utrikes och författningsbyrån som var av betydelse för postkontoren ute i landet. Det berodde på att denna byrå hade hand om ärenden rörande tillsättning, ledighet och avsked för lokal- och distriktsförvaltningarnas tjänstemän och brevbärare. Den sysslade också med adressförändringar och återtagande av försändelser samt med

reklamationer av försändelser. Den senare hade hand om all statistik och svarade för den årligen utkommande statistiska årsboken, "Postverket".

Det kan tilläggas att samtliga reglementen och instruktioner, liksom de internationella postfördragen, dels gavs ut i separata volymer, dels återgavs i Generalpoststyrelsens cirkulär.

Blankettförteckningar

En posttjänsteman hade vid sekelskiftet många blanketter att hålla reda på. Vid postkontoren förvarades därför blanketterna i ett särskilt blankettslåp. I detta ordnades blanketterna i den ordning som användes i postverkets blankettförteckningar.

Enligt tillgängliga källor infördes de första centralt tryckta blanketterna den 1 april 1850, då de första inlämningskvittona för rekförsändelser kom ut. Tryckning av nummer på blanketter gjordes först i samband med att vår första allmänna poststadga kom ut. Kring 1870 börjar man sätta ut själva blankettnumret och från 1872 också ett redigeringsdatum (november 1872) på de blanketter som skulle användas från den 1 januari 1873.

Det är f n inte känt när de första blankettförteckningarna kom ut. Den första som påträffats är sannolikt från 1872. Den är odaterad men har en handskriftsnotering "antagligen från 1872". Den innehåller sammanlagt 136 blankettnummer vilka börjar med nr 8 och slutar med 223. Förutom att ett antal nummer är överstrukna har åtskilliga a- och b-beteckningar. Räknas huvudnummren är antalet 136, annars 189.

Vi kan således konstatera att det bör finnas äldre blankettförteckningar än de som hittills påträffats och att blanketterna sannolikt var numrerade i dessa förteckningar, innan numren trycktes på blanketterna.

Den andra förteckningen som varit tillgänglig för studium är tryckt i oktober 1877. Den upptar sammanlagt 131 huvudnummer och förefaller vara identisk med den som finns i andra upplagan av postmästare Geijers "Sammandrag av gällande postförfattningar" vilken utkom 1880. Av denna framgår att antalet blanketter detta år utgjorde 131 stycken. Emellertid började förteckningen med nr 8 och slutade med nr 245, varför vi kan förutsätta att ett inte obetydligt antal redan hade dragits tillbaka.

En tredje förteckning är tryckt i juni 1881 och upptar 179 blanketter från nummer 9 till 245. Den är snarlik den som finns i Geijers tredje upplaga från

1890 men i denna har antalet blanketter ökat till 213 stycken och blankettnumreringen slutar med nr 247. Det bör således ha utkommet minst en ytterligare officiell förteckning under dessa nio år. Åtskilliga blankettnummer fanns i både a- och b-version, bl a beroende på att utformningen varierade för postkontor och poststation. Dessutom hade varje blankettstorlek fått sin bokstavsbeteckning, upp till tre olika.[3]

I fortsättningen utkom nya blankettförteckningar åren 1895, 1902, 1907, 1910, 1912, 1917 och 1923. Det sistnämnda året gick blankettnumreringen fram till 607, men eftersom drygt 100-talet nummer var vakanta, stannade antalet blanketter - trots många a, b m fl varianter - vid 596.

Det kan tillfogas att de flesta blanketter var sådana som kom till användning i den interna posthanteringen mellan postanstalterna. Endast ett 50-tal var för allmänhetens bruk, t ex postanvisningar eller adresskort till paket, eller aviseringsblanketter för underrättelse om ankomna försändelser. Ett 20-tal nummer upptogs av postala etiketter.

Inrikes postförskottsanvisning, sammanhängande med själva adresskortet, på blankett nr 398 i den andra versionen. Blanketten som kom 1909 upptogs första gången i 1910 års blankettförteckning.

[3] Det rör sig bland annat om blanketter i form av kuvert som trycktes i storlekar motsvarande våra dagars C4, C5 och C6.

Uppslagsböcker

Med hänsyn till det stora antalet källor som fanns på ett postkontor är det inte underligt att det framställdes olika former av "lathundar" eller uppslagsverk under årens lopp. Det var olika postmästare som framställde sådana hjälpredor, i första hand avsedda som hjälpmedel vid det egna postkontoret. Så småningom erbjöd man också sina kollegor vid andra kontor att mot en smärre ersättning få ta del av verken. Även för allmänheten utkom olika slags uppslagsböcker som kunde ge information om postens tjänster och bestämmelser.

Geijers uppslagsböcker

Åren 1868-1890 utkom ett antal handböcker för posttjänstemännen på postkontoren. Den första var författad av B. J. Geijer som vid denna tidpunkt var postexpeditör i Hallsberg och senare blev postmästare i Ystad åren (1876-1902). Geijers handbok var helt enkelt en uppslagsbok med orden ordnade i alfabetisk ordning. Hänvisning gjordes framför allt till de cirkulär i vilka bestämmelserna i fråga fanns men även till utfärdade instruktioner för olika personalkategorier. Geijers "Tillägg till postförfattningarna" utkom i tre upplagor, den andra 1880 och den tredje 1890.

I tillägg till postförfattningarna finns på sidan 286 en intressant notis om kungliga familjens brev. Dessa skulle, om de blev lösenbelagda, inte förses med lösenfrimärken utan skulle av posttjänstemannen uppföras på en särskild förteckning. Denna skulle varje kvartal översändas till Kameralbyrån, där förteckningen förseddes med lösenfrimärken för det sammanlagda lösenbeloppet.

Ohlssons uppslagsböcker

Dåvarande postkontrollören Johan Albert Ohlsson i Stockholm utgav 1874 en skrift med titeln "Postboken. Handledning för korrespondenter. Utdrag ur gällande författningar, alfabetiskt ordnade". När han senare blev postmästare i Jönköping (1882-1911), utgav han år 1894 en bok som från början utgjorde anvisningar för de postanställda inom det område som lydde under Jönköpings postkontor. Skriften riktade sig till föreståndare för poststationer men var säkerligen mycket lämplig för även andra posttjänstemän som arbetade vid postkontoren. Den hette "Hjelpreda vid tillämpning av nya paket-, postförskotts- och lösenreglementen den 1 oktober 1894".

Liksom den förstnämnda var den senare var uppställd som en alfabetisk uppslagsbok. För varje uppslagsord ges anvisningar var man kunde läsa mer om företeelsen ifråga i Allmänna poststadgan samt i aktuella Instruktioner

Holms hjälpreda
I början av 1901 publicerade Teodor Holm, som då var kassör vid postinspektionen i Östra distriktet, en 48-sidig broschyr med den långa titeln "Hjelpreda för posttjänstemän vid begagnandet af Allmänna Poststadgan samt - undantagandes medelsredovisningsreglementet - de den 1/3 1901 för postkontor och postkupéexpeditioner gällande postala reglementen". I förordet uppger Holm att det rör sig om en uppslagsbok som skulle "underlätta herrar Kamraters besvär att snabbt finna reda på en i nämnda böcker gifven föreskrift".

Häftet är en i bokstavsordning uppställd förteckning över olika postala tjänster, postala föremål och hjälpmedel samt annat av betydelse för en posttjänstemans arbete, där det första uppslagsordet är "Abonnement å tidning". För varje uppslagsord görs hänvisning till samtliga gällande reglementen förutom allmänna poststadgan från 1899: brevpostreglementet, postanvisningsreglementet, postförskottsreglementet, paketreglementet och tidningsreglementet.

Teodor Holm blev 1903 postmästare i Liljeholmen och 1917 på postkontoret Stockholm 5. Hans mest kända verk, "Sveriges allmänna postväsen", utkom i nio band först sedan han pensionerats. Det innehåller handlingar som rör posten under tiden 1620-1718.

Döss-Lannges Postboken
Den i särklass mest omfattande handboken för posttjänstemän utkom i sin första upplaga år 1908. Den var författad av posttjänstemännen Johannes Döss och Erik G. Lannge. De var vid tiden för Postboksframtagningen postexpeditörer i Falun respektive Stockholm men kom sedermera under årens lopp att inneha höga befattningar. Erik Lannge blev postdirektör i mellersta distriktet redan 1915. Han är också känd för att ha initierat det första nordiska postmötet och startat "Tidskrift för postväsendet". Han blev dessutom Postmuseums förste chef 1906-1909.[2] Johannes Döss blev byråchef i Generalpoststyrelsen 1922 och dessutom chef för Postsparbanken - och från 1925 också för Postgirot.

Boken såldes genom ett subskriptionsförfarande och inbjudan till teckning kom redan i mars 1906. Generalpoststyrelsen stödde projektet ekonomiskt genom köp av en del av upplagan. Av förordet till den andra upplagan framgår att första upplagan blev slutsåld innan den kom från trycket.

---

[2] I Postryttaren 1955 har postmästaren T. Julin tecknat Lannges historia (1878-1955)

Postboken var ett rent uppslagsverk med uppslagsorden ordnade alfabetiskt. Ett särskilt avsnitt behandlade de särskilda bestämmelser som gällde för Postsparbanken. Syftet angavs att vara att lämna "så fullständiga uppgifter, att i regel anlitandet av annan litteratur blir öfverflödigt". Dock gav man så fullständiga källhänvisningar som möjligt.

För varje posttjänst redovisas således samtliga de cirkulär, cirkulärbihang, reglementen och instruktioner som berörde tjänsten ifråga. Relevanta bestämmelser i den aktuella allmänna poststadgan redovisades också, liksom de aktuella internationella postfördragen.

Författarna anger i sitt förord att de dessutom skulle behandla uppslagsord, hämtade ur allmänna författningar, såsom tryckfrihetsförordningen, strafflagen, förordningarna om stämpelavgift, mått och vikt, med mera, i den mån de kunde vara av intresse för posttjänstemännen eller vara nödvändiga för posttjänsten.

Postboken första upplaga bestod av 808 spalter, motsvarande hälften så många sidor, den andra från 1911 942 och den tredje från 1915 hela 1.060 spalter.

Innehållet i den första upplagan är uppdaterat till december 1908, i den andra till den 1 februari 1911 och i den tredje till 1 december 1915.

Den tredje upplagan utgavs i en interfolierad version till vilken framställdes ändringstryck fram till i varje fall år 1918. Dessa ändringstryck var gummerade och kunde därför klistras in på de tomma sidorna.

Att Postboken blev en sådan framgång kan främst bero på att det är ett så komplett arbete med extremt många hänvisningar, både till andra uppslagsord och till de många postala författningsföreskrifterna. För en sentida posthistoriker är den en ständig källa att ösa ur, inte minst eftersom den också ger en historisk tillbakablick inom många postala områden.

Bergforss Posthandbok

Postexpeditör N. A. Bergforss i Malmö står som författare till ett antal handböcker i postgöromål, vilka utkom med början 1913. Dessa handböcker var främst avsedda för allmänheten och var till stor del reklamfinansierade. Handböckerna innehöll dels portotaxor, dels avbildningar av ett antal postblanketter som visade hur dessa skulle fyllas i.

Postverkets årsböcker

Under åren 1864-1925 utkom årligen postverkets årsredovisning med en mängd statistik som insamlats från postkontoren. Det var Generalpoststyrelsens utrikes- och författningsbyrå som svarade för denna publikation. Den utgjorde en del av Sveriges Officiella Statistik, ofta förkortat SOS.

De första två årgångarna innehåller mycket information också om postens tidigare verksamhet från 1600-talet och framåt. De utgör därför en viktig informationskälla till postförhållanden i äldre tider.

Åren 1864-1910 utkom Postens årsböcker med titeln "Postverket. Generalpoststyrelsens berättelse om postverkets förvaltning under år .....". Från 1911 och framåt var titeln "Postverket år ..... av Kungl. Generalpoststyrelsen".

I samband med Världspostföreningens kongress i Lissabon år 1885 beslöts att statistikuppgifter skulle samlas in av medlemsländerna och skickas in till UPUs internationella byrå i Bern under juli månad varje år. Insamlingen skulle omfatta minst en veckas räkning av försändelser som utväxlades dagligen och fyra veckors räkning av övriga försändelser. UPU fastställde också formulär på vilka dessa statistikuppgifter skulle lämnas. En inte obetydlig del av posttjänstemännens tid måste ha gått åt för att lämna statistiska uppgifter till Generalpoststyrelsen som i sin tur hade att följa överenskommelser inom ramen för de internationella postfördragen. Inrikes försändelser räknades vid samtliga postkontor och postkupéexpeditioner medan försändelser till utlandet räknades av utväxlingspostanstalterna.

Vissa försändelseslag räknades vid sekelskiftet under veckan den 1-7 september; det gällde brevpostförsändelser (brev, brevkort och trycksaker) samt postabonnerade tidningar. Dessutom skulle rekommenderade försändelser och postförskott räknas under denna stickprovsvecka (även om de också räknades styckvis under resten av året). De erhållna siffrorna skulle multipliceras med 52.

Obeställbara försändelser räknades under cirka 1 månad, dvs tiden 24 april till 21 maj. De framkomna siffrorna skulle sedan multipliceras med 13. Övriga försändelser skulle räknas styckvis och uppgifter lämnas varje halvår. Det poängteras särskilt i instruktionen för posttjänstemän att rekommenderade och assurerade försändelser, belagda med postförskott, skulle tas upp två

gånger, både som rek/ass och som postförskott. Det kan tillfogas att uppgifter om antalet inkasseringar skulle avges endast en gång per år.

Utöver antalet försändelser avsåg statistikuppgifterna också frankoteckensförsäljningen, lösenbelopp, antalet transportkilometer för landsvägspostföringen, uppdelat på åkande poster, gång- och roddposter, lantbrevbäring samt kostnaderna för denna. Postkontoren skulle dessutom lämna uppgifter om antalet brevlådor av olika slag och antalet lösväskor, i vilken post befordrades till tjänstebrevsberättigade, till kommunen, till privatpersoner och företag.

Vid utväxlingspostanstalterna med utlandet, vilka vid denna tid uppgick till ett 10-tal[3], räknades alla försändelser till utlandet och vissa från utlandet. Till de senare hörde oassurerade paket, assurerade försändelser samt postförskott. Uppgifter om dessa skulle lämnas halvårsvis och de skulle räknas styckvis.

Uppgifter om antalet **från** utlandet ankomna vanliga och rekommenderade försändelser skulle räknas under veckan 24-30 april för europeiska länder och under tiden 24 april till 21 maj för sådana från utomeuropeiska länder. Före avrapporteringen skulle siffrorna multipliceras med 52 respektive 13. Uppdelning på olika länder krävdes dock inte.

Försändelser **till** utlandet skulle - för vanliga och rekommenderade brevpostförsändelser samt sådana belagda med postförskott- räknas under veckan 24-30 april när det gällde post till europeiska länder och under tiden 24 april-21 maj för post till utomeuropa. I detta sammanhang skulle särredovisas för varje särskilt land. Även obeställbara försändelser, både till och från Sverige, skulle räknas under tiden 24 april-21 maj.

Övriga försändelseslag skulle räknas styckvis och avrapporteras varje halvår. De skulle också fördelas på olika adressländer; dessutom skulle de också delas upp på portopliktiga och portofria försändelser, det vill säga postala tjänsteförsändelser. Liksom i den inrikes statistiken skulle postförskottsförsändelser räknas två gånger.

De statistiska uppgifterna skulle lämnas på särskilda blanketter, vilka enligt postens blankettförteckning hade nummer från 371 till 380 för vanliga postkontor och 381-385 för utväxlingspostkontoren.

---

[3] Stockholm, Göteborg. Malmö, Helsingborg, Sjöpost 141 (Trelleborg-Sassnitz), PKXP No 2 (Nässjö-Malmö-Köpenhamn), Haparanda är några exempel.